

УДК 81'253(045)
DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-2/02>

Білоус Н. П.

Національний авіаційний університет

Подсєвак К. С.

Київський національний лінгвістичний університет

Теремінко Л. Г.

Національний авіаційний університет

ІСТОРИЧНО МАРКОВАНА ЛЕКСИКА РОМАНУ В. СКОТТА «АЙВЕНГО» ЯК ЗАСІБ ІСТОРИЧНОЇ СТИЛІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано історичний роман В. Скотта «Айвенго» на предмет виявлення історично маркованої лексики, визначено її форми й функції. Зокрема, увагу зосереджено на вивченні функціонування історично маркованої лексики, що слугує засобом творення хронотопу й виконує функцію маркування. Автор зауважує, що історично маркована лексика охоплює історизми й архаїзми, які натомість поділяють на архаїзовані й обсолетизовані слова. Автор зосереджує увагу на особливостях функціонування лексико-тематичних груп в історичному романі В. Скотта «Айвенго». Переклад історизмів неможливий без аналізу їхньої семантики, яку потрібно намагатися якнайповніше відтворити, зважаючи на тематичну належність, осмислюючи конотації, що постають в уяві носія мови й мають бути кваліфіковані через специфіку тематичної групи, до якої вони належать. Таке переконання дало змогу застосувати в пропонованому дослідженні аналітичний підхід, згідно з яким специфіка відтворення історизмів у перекладі щодо параметрів точності історичної інформації, зокрема й часового складника й пов'язаних із ним асоціацій, корелює з чинником належності до певної тематичної групи.

Розподіл архаїзованих частин мови в історичному романі «Айвенго» свідчить, що цільова установка творчості В. Скотта спрямована на конкретизацію описуваних подій зображеного в романі історичного часу, що своєю чергою створюється шляхом скрупкульозної деталізації та послідовністю під час відтворення загальної картини подій.

Постулюється ідея про необхідність передання всіх особливостей і тонкощів архаїзованих компонентів твору, які виникли внаслідок реалізації стилістичних ресурсів архаїчної лексики мови оригіналу, що потребує найширшого спектра засобів відтворення відтінків у мові перекладу.

Автор доходить висновку, що історично маркована лексика потребує текстової стилізації або до умов сучасності, або до умов історичної доби, й передбачає врахування чинника часу. У відтворенні історично маркованої лексики має бути опрацьована як семантика лексичної одиниці, так і конотації та асоціативні зв'язки, наявні в її значенні.

Ключові слова: історично маркована лексика, історизми, архаїзми, історична стилізація, художній текст, переклад.

Постановка проблеми. Різновиди часової лексики маркують відлік часу, окреслюють хронологічне значення тексту. Часова лексика також може слугувати засобом контрасту, сприяти досягненню різноманітних стилістичних ефектів. З огляду на це лексеми на позначення часу як носії інформації, зокрема про літературні здобутки, постають значущим об'єктом.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною базою є лінгвістичні дослідження історично маркованої лексики, які були закладені працями теоретиків художнього пере-

кладу В. Виноградова, С. Влахова й С. Флоріна, Р. Зорівчак, В. Коптілова, О. Коваленко, В. Шевчука. Вивченню цієї проблематики присвятили свої роботи Є. Мешалкіна, Н. Рудницька. Науковці визначають принципи стилізації «мови епохи», види / форми відхилення від сучасної літературно-мовної норми.

Постановка завдання. Вважаємо за необхідне визначити перекладознавчий статус історично маркованої лексики, розглянути ступінь дослідженості проблеми в перекладознавстві, а також проаналізувати історичний роман В. Скотта

«Айвенго» на предмет виявлення історично маркованої лексики, визначити її форми й функції.

Виклад основного матеріалу. Розвиток кожної мови передбачає її постійне збагачення у взаємодії з іншими мовами. Важливим результатом культурних, літературних контактів мов, що стають можливими завдяки якісним перекладам, є обмін культурною та історичною інформацією. У контексті завдань пропонованого дослідження варто стверджувати, що історично маркована лексика оригіналу та її відтворення в перекладеному тексті слугують інструментом такої взаємодії.

Мовні контексти, в яких функціонує історично маркована лексика, різноманітні: вони фіксують різну віддаленість у часі, можуть бути цілком модерними, але стилізованими під давнину, засвідчувати неподільну єдність архаїчної лексики з архаїчним текстом, містити псевдоархаїзми тощо, але в сприйнятті сучасного іноземця, носія мови оригіналу, створюють відчуття несинхронності, породжують асоціації з історичним минулим.

З. Тимошенко [6], дослідник семантики й структури словникового поля архаїзмів та історизмів, зазначає, що архаїзми належать до слів, які мають лексико-стилістичну парадигму й такі властивості: опосередкований зв'язок із денотатом через значення нейтрального слова; можлива наявність суб'єктивно-оцінних конотацій; нечіткість меж референції, оскільки вони можуть бути застосовані щодо різних референтів; обов'язкова наявність синонімії; можливість утворювати синонімічні ряди.

На думку О. Коваленко, архаїзація слова – це маркер часової маркованості лексеми як елемента попередніх етапів розвитку лексики. Історизація – процес значного обмеження сфери й частоти вживання та вихід референта лексеми з активної практики вживання [3].

Історично марковану лексику, або хронологічно марковану лексику, застосовують для зображення історичного минулого певної епохи [2, с. 41], така лексика слугує засобом творення хронотопу й виконує функцію маркування [4]. Вона охоплює історизми й архаїзми, які натомість поділяють на архаїзовані й обсолетизовані слова.

В. Виноградов звертає увагу на неоднорідність архаїзмів у структурі мови. Лексичні архаїзми називають зниклі поняття, серед них – *предмети побуту, знаряддя праці, обрядові речі, зброя, назви посад* та інше. Таку архаїчну лексику, як зазначає В. Виноградов, зараховують до історизмів [1, с. 137].

Архаїзми виявляють своє справжнє значення в структурі тексту лише тоді, коли взято до уваги

іманентно наявну в них специфічну часову інформацію, через яку всі текстові значення набувають більш інтенсивних властивостей, відчутних для сприйняття носієм мови. З огляду на це окремим об'єктом дослідження постають чинники перекладу, що формують враження читача. За визначенням Л. Нелюбіна, «інформація про структуру – один із видів інформації, що може призначатися адресату» [5, с. 71].

Також перекладач постає перед необхідністю розмежувати ключову й другорядну, додаткову інформацію, передану архаїзмом.

За словами Л. Нелюбіна, «ключова інформація – це абсолютно нова інформація, що ані контекстом, ані ситуацією не може бути підказана. Інформація, що в перекладі має бути обов'язково відтворена» [5, с. 77]. Перекладач має відтворити ту або ту архаїчну стилістичну фігуру чи стилістичний відтінок, узяти до уваги семантику архаїзму (першо- або другорядність, значущість для переміщення до перекладеного тексту) та його функції в художньому творі, що названі автором та які прагне репрезентувати перекладач. Передання всіх особливостей і тонкощів архаїзованих компонентів твору, що виникли внаслідок реалізації стилістичних ресурсів архаїчної лексики мови оригіналу, потребує найширшого спектра засобів відтворення відтінків у мові перекладу.

Отже, сучасні слова історизм, архаїзм існують як в українській, так і в англійській мовах, однак специфіка їхнього походження, історичні й мовні чинники, що вплинули на появу історично маркованої лексики, різні для двох мов. Це зумовлює самотність архаїчних шарів лексики англійської та української мов, об'єктивуючи потребу в подоланні наявних бар'єрів під час відтворення текстів, що містять історично марковану лексику.

Прикметно, що більша частина всіх лексичних архаїзмів є іменниками, що пояснюється установкою В. Скотта на детальне зображення середовища, побуту, устрою життя героїв, ситуацій і зовнішнього вигляду людини. Включення архаїзмів у всі ці описи є головним засобом створення колоритної, історично й соціально правдивої картини життя.

Оскільки історичний роман В. Скотта «Айвенго» малодинамічний, і увага автора зосереджена не на дії, а на персонажі, більшість архаїчних номінативних лексем пов'язана з поняттям «Людина».

О. Коваленко виділяє такі лексико-тематичні групи іменників в історичному романі В. Скотта «Айвенго»: «Людина як фізичний і соціальний феномен», «Людина як соціально-професійна

особа», «Житло й інтер'єр», «Їжа, напої, предмети побуту», «Одяг», «Психологія поведінки». Розглянемо склад та особливості функціонування вищезгаданих груп.

Група «**Людина як фізичний і соціальний феномен**» містить найменування людини за статевими, спорідненими й іншими відмінностям. До цієї групи належать такі лексеми, як: *maiden, damsel, springald, demoiselle, dame, mistress, grandame, grandsire, consort*. Лексеми цієї групи високочастотні, що відбиває тенденцію автора до докладного опису дійових осіб і до використання усіх членів синонімічного ряду, як, наприклад, *maiden, damsel, demoiselle, demozel*.

До лексико-тематичної групи «**Людина як соціально-професійна особа**» належать лексеми *leech, beadle, chapman, chambermaid, surgeon, husbandsman, lockman* тощо. Ця група характеризується досить широкою професійно-соціальною зайнятістю персонажів. Лексеми групи виконують у романі характерологічну функцію, оскільки професія людини завжди накладає відбиток на її характер і поведінку. Професія персонажів визначає рівень розвитку, соціальне коло, до якого вони належать, спрямованість інтересів і навіть саму манеру одягатися.

До лексико-тематичної групи «**Житло й інтер'єр**» увійшли такі лексеми, як *bedchamber, bower, closet, chimney, fortalice, demesne* тощо. Лексеми цієї групи також досить частотні, оскільки введення їх до тексту історичного роману, зокрема до описання інтер'єру, сприяє активізації свідомості й концентрації уваги читача на історичному часі, зображеному в романі. Для описання житла або інтер'єру автор не використовує понад одного архаїзму в межах одного речення, зображає лише одну деталь, за допомогою якої створюється ефект хронологічної віддаленості описуваного.

До цієї підгрупи також включені назви представників живої природи, такі як *popinjay, fulmart, jacksnape, sounder*.

До лексико-тематичної групи «**житло й інтер'єр**» віднесено топоніми *Cathay, Caledonia*, що створюють художній простір. Ці топоніми є засобами точкової локалізації, тобто ситуації, коли топонім чітко визначений і може бути певною мірою спроектований на географічну карту.

З аналізу цієї лексико-тематичної групи вбачаємо, що пильна увага автора до архаїзації предметів оточення людини відбиває основну спрямованість історичних романів В. Скотта. Навколишнє оточення людини, інтер'єр завжди несе відбиток часу й більшою мірою має йому відповідати.

До лексико-тематичної групи «**Їжа, напої, предмети побуту**» належать лексеми типу *dish, beaker, collop, caudle, muscadine, peascod*. Лексеми цієї групи відіграють важливу роль в описанні побуту, устрою життя минулих епох, що функціонально зближує їх з історизмами.

Лексико-тематична група «**Одяг**» у портреті персонажа відіграє визначальну роль, що пов'язано з превалюванням у портреті історизмів, які називають предмети туалету й виокремилися із сучасного узусу. До складу цієї лексико-тематичної групи входять лексеми *brogues, kirtle, carcanet*.

Лексико-тематична група «**Психологія поведінки**» є самою нечисленною за своїм складом, це пояснюється насамперед тим, що автор рідко дає характеристику персонажів сам, доручаючи її іншим персонажам.

Отже, номінативна лексика є основним засобом віднесення хронотопу історичного роману до реального історичного часу.

Кількість архаїзованих прислівників в історичному романі В. Скотта «Айвенго» досить значна. Вони репрезентовані в романі лише неквалітативними лексемами, що зумовлено насамперед малою динамічністю сюжету, а також авторською інтенцією до використання в тексті прислівників часу. Використання прислівників часу також безпосередньо пов'язане із жанровою специфікою історичного роману.

Розподіл архаїзованих частин мови в історичному романі «Айвенго» свідчить, що цільова установка творчості В. Скотта спрямована на конкретизацію описуваних подій зображеного в романі історичного часу, що своєю чергою створюється шляхом скрупульозної деталізації та послідовністю під час відтворення загальної картини подій. В історичних романах та оповідях архаїзми відтворюють колорит часу й місця. В інших творах вони потрібні для стилістичних цілей: за їхньою допомогою мова може стати урочистою, іронічною, сатиричною. У них багатий набір стилістичних функцій.

Історизми можуть формувати як жанрову домінанту твору, так і бути основою мікрожанру в діалозі, поетичному тексті, висловлюванні в публічній промові чи в науковому тексті. О. Коваленко зауважує: «У науково історичній оповіді використання історизмів не пов'язане з якоюсь особливою стилістичною функцією, а лише з функціонуванням термінів певної галузі науки» [3]. За таких умов тематична диференціація історизмів дещо ускладнена. Розподіл за тематичними групами беруть до уваги й науковці, й лексикографи. Зокрема,

О. Коваленко, В. Шевчук й інші фахівці з лексикології, крім класифікації історизмів за часовою ознакою та сферою вживання, використовують диференціацію і за тематичними групами.

Практика перекладу об'єктивує потребу з'ясувати питання про те, чому існує така група історизмів, що це означає для читача оригіналу та які очікування існують щодо перекладу таких слів. Переклад історизмів неможливий без аналізу їхньої семантики, яку потрібно намагатися якнайповніше відтворити, зважаючи на тематичну належність, осмислюючи конотації, що постають в уяві носія мови й мають бути кваліфіковані через специфіку тематичної групи, до якої вони належать.

Таке переконання дало змогу застосувати в пропонованому дослідженні аналітичний підхід, згідно з яким специфіка відтворення історизмів у перекладі щодо параметрів точності історичної інформації, зокрема й часового складника й пов'язаних із ним асоціацій, корелює з чинником належності до певної тематичної групи.

Розглянемо найбільш характерні лексико-тематичні групи *суспільно-політичних історизмів* у тексті роману В. Скотта «Айвенго».

Історизми – назви військового одягу роману «Айвенго» досить часто вживаються в межах речення разом з історизмами – назвами одягу невійськових осіб, що вказує на їх ідентичну функцію – опис зовнішності персонажів. Наприклад: *cuirass, backplate, gauntlets, poldroons, jack-boots*.

Історизми – назви зброї в більшості випадків описують бойові дії. Наприклад: *pikes, muskets, halberds, battle-axes*. Зображення бойових укріплень представлені у творі такими лексемами: *cannons, sakers, demi-sakers, falcons, aalconets*, слугують описанням певної історичної епохи країни:

Значна кількість лексем в історичному романі «Айвенго» використовується для опису зовнішності, портретної характеристики персонажів. Характерною рисою введення означених історизмів до портретної характеристики персонажа є їх невелика частотність: як правило, автор обмежується лише одним історизмом у рамках портретного фрагмента, тоді як описуючи бойові дії або військові укріплення, В. Скотт вводить до речення не менше трьох-чотирьох історизмів. Таку розбіжність у насиченості історизмами різнотипних композиційно-мовних форм можна пояснити творчою установкою В. Скотта на створення «духу війни», додавання описуваному військовому забарвлення, що контрастує з мирним

портретом. Одним історизмом домогтися такого контрасту значно складніше.

Історизми – назви станів є самою нечисленною, але значущою групою, оскільки її складові частини безпосередньо позначають вагомі соціальні характеристики історичної епохи, що зображується в романі.

У цій групі особливо яскраво виявляється тенденція В. Скотта до «анонімізації» персонажів – низка персонажів не одержує власних імен, але позначаються їх соціальною приналежністю: *burgher, alderman* тощо, що дозволяє створити колорит епохи. Найпоказовішим є роман «Айвенго».

Серед інших лексико-тематичних груп історизмів цікаве використання *історизмів, які позначають знаряддя тортур і страти*. У романі «Айвенго» вони не лише описують історичну епоху, але також указують на об'єктивні й позитивні зміни в суспільстві, наприклад, відмова від ганебного стовпа як міри покарання для аристократії в 16 ст.

Таким чином, аналіз функціонування суспільно-політичних історизмів у романі В. Скотта «Айвенго» показав, що їх основною функцією є описання історичної епохи в усіх її проявах – політичному, військовому, соціальному.

У другій групі історизмів В. Скотта – *етнографічний* – виразно означаються історизми на *позначення одягу й етноніми*. Основна функція цього різновиду – опис зовнішності персонажа, його манери одягатися, стилю одягу, через які характеризується сам персонаж. Друга підгрупа етнографічних історизмів представлена етнонімами. Найбільш частотними серед них є *Norman* і *Saxon*, що зумовлюється художньою структурою роману, а саме: в основі конфлікту історичного роману В. Скотта є протистояння між Норманами (завойовниками) й Саксами (захисниками своєї рідної землі). Лексема *Norman* в історичному романі В. Скотта завжди має контекстуально закріплені негативні конотації, тоді як *Saxon*, виступаючи антиподом ворога, завжди втілює чесність, порядність, вірність.

Теоретики перекладу історично маркованої лексики наголошують, що вона потребує текстової стилізації або до умов сучасності, або до умов історичної доби й передбачає врахування чинника часу. У відтворенні історично маркованої лексики має бути опрацьована як семантика лексичної одиниці, так і конотації та асоціативні зв'язки, наявні в її значенні.

Висновки і пропозиції. Історично маркована лексика, зокрема історизми, слугують підґрунтям історичної стилізації художнього тексту. Представлення історичної стилізації в перекладі суттє-

вою мірою регламентоване мовними засобами, що акумулюють часові маркери тексту. До таких засобів належать насамперед слова з низькою частотністю вживання, незвичні для читача; слова, що містять інформативні історичні конотації, мають характерні морфологічні особливості й певний ресурс образотворення. Вони дають змогу формувати своєрідний стилістичний ефект контрасту мови перекладу до мовленнєвих стандартів нового часу. Така лінгвостильова специфіка мови перекладу корелює з екстралінгвальною специфікою подій далекого минулого, уявленнями, реаліями, емоціями тощо.

Використання автором хронологічно віддаленого першотвору історично маркованих лексичних одиниць потребує функціональної ком-

пенсації мовою перекладу, причому під час їх перекладу головним критерієм має бути статус цих слів у мові оригіналу за часів його створення.

Коли час створення оригіналу й час виконання перекладу розділяє вимірювана віками дистанція, певні морфологічні й синтаксичні ознаки мови першотвору не відповідають нормам сучасної іноземної мови, якою його створено, й можуть спричинити неповне або неадекватне сприйняття оригіналу перекладачем або перекручення його змісту, смислу й стилістичних ознак у перекладі. Отже, обізнаність перекладача хронологічно віддаленого художнього твору з особливостями останнього є обов'язковою складовою частиною перекладацької компетенції.

Список літератури:

1. Виноградов В. С. Перевод : Общие и лексические вопросы. 3-е изд. Москва : КДУ, 2006. 240 с.
2. Влахов С. И., Флорин С. П. Непереваемое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 176 с.
3. Коваленко О. В. Жанровый аспект перевода исторических реалий (на материале исторического романа В. Скотта «Айвенго»). *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. 2001. № 5. С. 76–80.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва : Высшая школа, 1990. 253 с.
5. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. 4-е изд., испр. Москва : Наука, 2006. 320 с.
6. Тимошенко З. В. Стилистическая лексикология. *Стилистика английского языка*. 1991. С. 93–137.
7. Scott W. Ivanhoe. Ware : Wordsworth Edition Ltd, 1995. 390 p.

Bilous N. P., Podsievak K. S., Tereminko L. H. HISTORICALLY MARKED VOCABULARY IN W. SCOTT 'S NOVEL "IVANHOE" AS MEANS OF HISTORICAL STYLIZATION OF THE LITERARY TEXT

In this article the historical novel "Ivanhoe" by W. Scott was analyzed to identify historically marked vocabulary, its forms and functions. In particular, attention is focused on the study of functioning of historically marked vocabulary, which serves as a means of creating a chronotope and performs the function of marking. The author notes that historically marked vocabulary includes historicisms and archaisms, which in turn are divided into archaic and obsolete words. The author focuses on the peculiarities of functioning of lexical and thematic groups in the historical novel "Ivanhoe" written by W. Scott. The translation of historicisms is impossible without analyzing their semantics, which should be reproduced as fully as possible, given the thematic proximity, understanding the connotations which appear in the native speaker's imagination and should be qualified by the specifics of the thematic group to which they belong. This belief allowed to apply an analytical approach in the study, according to which the specifics of reproduction of historicisms in translation in terms of the accuracy of historical information, especially the time component and related associations, correlates with the factor of belonging to a particular subject group.

The distribution of archaic parts of language in the historical novel "Ivanhoe" shows that the purpose of W. Scott's work is aimed at concretization of the events described in his artwork, which in turn is created by rigorous detailing and succession in the reproduction of the overall picture of events.

The idea of the need to convey all the features and subtleties of archaic components of the work, which arose as a result of the implementation of stylistic resources of archaic vocabulary of the original language is postulated. This requires the widest range of means of reproducing shades in the target language.

The author comes to conclusion that historically marked vocabulary requires textual stylization either of modern or the conditions of historical era and requires the time factor. In the reproduction of historically marked vocabulary, both the semantics of the lexical unit and the connotations and associative connections, presented in its meaning, should be processed.

Key words: *historically marked vocabulary, historicisms, archaisms, historical stylization, literary text, translation.*